

Landsmåls- och Folkminnesarkivet  
Uppsala

3842

UPPLAND

Östervåla

Eriksson, Simon, 1932

Svar på ULMA:s frågelista M 43 Kvarnar  
och malning

50 bl.4:o

3842

Exc. för Östervåla / MK  
-79

Kvornar och malning.

Uppland

Frågelista besvarad för Östervåla s.m. Östervåla s.m.

A. Handkvornar och andra enkla redskap för malning och krossning.

Ord, som beteckna att krossa säd, salt, kurdor m. m. till mjöl eller gryn: gnäga, gnägar, gnäg, sönder, gnäga salt; mäta, mat (eller mäter), mäde, mat (eller mäte), mäta salt, mäta papas, mäta häfi; stöta, stötter, stote, stot, stjta kanél, papas o. s. v. Enkla redskap och inrättningar, som man i

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Frgl. 43

äldre tid haft för att krossa  
sa eller mala säd, salt,  
kryddor o. s. v. För krossning  
av salt använde man  
sältsten = (en ganska stor,  
rundad sten) och sälthål  
(en tunn, flat stenhäll).  
Man brukade gräga salt  
till saltning av smör samt  
till nedsaltning av kött  
och fläsk; det var alltså  
en ganska vanlig syssel-  
sättning. Den nämnes och  
så bland "sittsysslorna";  
en ransa, som lästes,  
när man lekte hura jöma.  
hura, hura jöma.  
mor sot o söma.

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Frgl. 43

3.  
far m<sup>a</sup>ka<sup>(1)</sup> mälte,  
piggen gnirga sätte,  
krokan från  
er e d<sup>a</sup>ger an?

(1) (Gförende ta med denna  
imperfektform i böjningsche-  
mat på sid. 1; den var lika  
vanlig som 'm<sup>a</sup>de'). Har ej  
hört att man använt salt  
stenen till att krossa säd  
till mjöl, mala kaffe e. dyl.  
En utskedd ränna med  
rulle som fig. 1. att krossa  
kaffe eller kryddor i har  
icke förkammit. Kaffe krossa-  
de man vanligen i en  
trämortel, stundom kallad  
k<sup>a</sup>fikv<sup>a</sup>n, lik fig. 2. De, som

tillfrågats ha ej varit fullt 4.  
saker på om man krossade  
de kuddor i trämortel eller  
om man för det ändamålet  
haft mortlar av metall.  
För en mansålder sedan  
användes trämortel endast  
för malning av kaffe, under  
det att man hade små  
mortlar av mässing och  
något större av gjutjärn  
att stöta kuddor ~~kuddor~~  
i. Som nämnts voro trä-  
mortlarna av ungefär  
samma utseende som fig.  
9. och av så där 18-20 cm  
höjd; inga exakta mät-  
tunnor angivas. De kallades

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Frgl. 43

förentam kafilvån (se s. 3.): mö-  
til, mötiln, mötilar (eller  
mötlar), mötilane (eller  
mötlane). Ståten kallades:  
mötilstöt, mötilstötta, mö-  
tilstötlar, mötilstötane. Även  
den var av trä, ganska  
spetsig i nedre änden,  
så att den passade till  
mörtelns konformiga botten.  
Den räckte så mycket  
högare än mörtelns kant,  
att man behövde kunde  
hålla i den. Malningen  
skedde så, att man ved  
sänder massan mellan  
ståten och mörtelns si-  
dar. I en metallmörtel, som

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Fgl. 43

hade vidare och endast 6.  
svagt skålformig botten  
och med en utvidgning  
i änden på stöten, be-  
hade man stöta kryd-  
dorna. Känner intet om  
senapskvarn eller gryn-  
stamp.

Potatiskvarnar för rivning  
av potatis bestod av en  
plåt cylinder med upp-  
stansade hål, vilkas  
vassa kanter rev sån-  
der potatisen. De dragas  
för hand, vanligen var-  
de försedda med en vä-  
rel för att öka hastig-  
heten. Behållaren, i vars

botten cylindern satt, hal- 7.  
lades: skruven, den var  
formad som en upp-  
ochnedvänd, stympad pyramid.  
Under kvarnen satte man  
ett härl att hämta riva-  
na: potatisrivare, i. Arbe-  
tet kallades: riva potatis  
och gjordes för att utvin-  
na potatismjöl. Långtids  
är sådana potatis kvar-  
nar av relativt nytt da-  
tum. I hulle man krossa  
kokt potatis: stöta pota-  
tis, för potatismos, an-  
vände man en stöt av  
trä: potatisstöt, det var  
en ungefär halvmeter

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Frgl. 43



lång rund halv av trä 8.  
litet tjockare i ändan.  
Man brukade vanligen  
stöta potatisen i en gylta.  
Även ringan stötte man  
ibland på detta sätt till.  
bermäs.

Med ordet kvarn menas  
ungefär detsamma som i  
riksspråket, alltså ett red-  
skap för krossning av  
säd o. dyl. i exklusiv mening  
ett par stenar, av vilka  
den övre bringas att ro-  
tera. Formen: kv<sup>an</sup>, kv<sup>in</sup>en  
har varit den vanligaste  
Handkvarnar för malning  
av säd, malt o. s. v. Känner

intet ord som 'piva', 'quark' 9.  
o.s.v., som namn på hand-  
kvarn. Personer på 70-80 år,  
som tillfrågats, minnas  
att man använt hand-  
kvarnar för malning av  
malt, två av de tillfrå-  
gade hade själva del-  
tagit i sådant arbete.  
I Skagbo meddelar Janne  
Andersson, 83 år gammal,  
att det funnits en hand-  
kvarn, men han minns  
icke att man använt den.  
Hans beskrivning på den  
är ganska knapphändig:  
kärnan, som stenen  
låg på, var en grov

stohstämp, som var nr 10.  
groft mitför stenane o me  
rypnigar i ändane för mjölk.  
Anders Johansson i Lagbo,  
71 år gammal, hade som barn  
följt sin mor åt till en  
granngård, där det fanns  
handkvarn, för att mala  
malt. De hade hjälpts åt  
att draga kvarnen, han  
hade hållit i handtaget  
ovanför moderns hand,  
med den lediga handen  
hade hon matat i öga  
på sten. Han mindes  
ej, hur kvarnen såg ut  
men trodde, att den låg  
i en trälåda. Anders Lars-

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Frgl. 43

son i gästbo, si år gammal, 11.  
mindes, att det funnits en  
handkvarn i Helgarbo, där  
han vänt upp, och att  
man brukat mala malt  
på den. Någon beskriv-  
ning kunde han ike ge.  
I Torpet hade det funnits  
en handkvarn, som låg  
på en järnkam bryk,  
den var försedd med ben  
ungefär tre kväters  
håga. I den hade det ej  
funnits någon dubb i  
mitten på den under ste-  
nen utan överstenen hålls  
i sitt rätta läge, genom  
att den tämligen väl

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Frgl. 43

passade in anför rände 19.  
ihörig. Även på den hade  
man matt matt och där  
vid matat med handen  
i ögat. Upplysningarna är  
lämnade av Anders Persson  
i Hinderbo, 69 år gammal,  
s. om med sina föräld-  
rar flyttade till Torpet nå-  
got år före 1870. Så sent  
som omkring nämnda år  
hade man alltså använt  
handkvarnar. Något närmare  
besked, om vad de olika  
delarna kallats eller vilka  
anordningar man haft  
för att öka eller minska  
avståndet mellan stenar-

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Fgl. 43

na för malning av olika 13.  
grout mjöl, har icke fun-  
nat erhållas. Kvarnar som  
drivits av hästar ha det  
sannolikt icke funnits.

### B. Vattenkvarnar.

Vattenkvarnar: vätkvävar.

Kvarnar med lodrätt ställt  
vattenhjul kallades: skvätt-  
kvän, kvän. I Skogbo ha-  
de det funnits två skvätt-  
kvarnar, en vid Kvarn-  
myra och en på andra  
sidan om byn. Där finns  
fortfarande en äga som  
kallas: kvänperita; ångarna  
vid Kvarnmyra kallas kvän-  
myren. När Andersson var

barn fanns endast nio-14.  
ra grundstenar samt läm-  
ningar av dammen kvar  
vid Kuarnmyra. Den ena  
av kvarstenarna hade fun-  
nits i hans hem och den  
andra i nörgårn, vilka  
båda gårdar tydligen ägt  
den kvarnen. Rutligt 1777  
är karta lägs dessa går-  
dar för sig själva öster  
om landsvägen, medan  
de tre övriga lägs på  
andes sidan vägen. Om  
den andra kvarnen hade  
vid ovannämnda tid kvary-  
huse stått kvar. Men det  
var byggt kunde han icke

närmare redogöra för. I när-15.  
heten av sockenkyrkan hade  
det funnits två skvett-  
kvarnar. Den ena, som  
var höväs = (hövd till Hof),  
hade varit i bruk ännu  
omkring 1875. "dom skval-  
ta o mädde der, på vä-  
rane mädan e var vä-  
phö." Icke heller beträffan-  
de den har någon kun-  
nat redogöra för utseen-  
de och konstruktion. I  
närheten av Tolau, Asp-  
väs hade det också fun-  
nits en skvalthvarn. In-  
gen minns, när den va-  
rit i bruk. Det område

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Fgl. 43



som vid uppdamningen, sett 16.  
under vatten, kallas fort-  
farande: dämen, fäldämen,  
prägadämen. I Bjurvalle  
finns en gård, som fort-  
farande kallas: mänes, där  
har det sannolikt varit  
en gammal tellkvarn; kunn-  
vido den varit större  
och av annan konstruk-  
tion än de förut näm-  
da kvarnarna, eller om  
riktigare vattentillgång gjöt  
det möjligt att mala  
på den länge tider än  
på dessa, är obekant. Men  
minns kvarnaset, men  
ingen av de tillfogade

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Frgl. 43

har varit det till kvarn 17  
eller hört, att andra be-  
kast färo dit.  
Andra vattenkvarnar, drivna  
av vattenhjul med vågrätt  
liggande axel: kvan, kväven.  
Sådana större kvarnar ha  
funnits så långt någon  
kan minnas tillbaka i  
Gysinge, Lävskvarn, och  
Löderfors vid Dalälven, samt  
Odensfors, Ulfors och Husby  
vid Tämnanån. Innan socknen  
i Ståtte: ståtte, och Kartan:  
katan, utmed Åbyån har  
det också funnits mindre kvar-  
nar ganska länge, fast vatten-  
brist tidvis satte dem ur bruk.

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Fgl. 43

Då höjde man till kvarnar 18.  
na vid Tåmvarån; om det  
även där vät smöt om vät,  
måste man fara till någon  
av kvarnarna vid Dalälven.  
Om konkurrensen mellan Kar-  
tan och Ståtte berättas: Ståtte  
kvarn var bättre och sköttes  
bättre, bl. a. gick det att mala  
där även om säden icke var  
sa riktigt skräp, och dess-  
utom var det kortare väg  
dit, ty Kartan låg ett stycke  
ovanför vid samma vatten-  
drag. Därför brukade kvän-  
gärbare hellre vilja ståna  
i ståtte. Men vid Kartan  
fanns en ganska rymlig damm:

kätadämen, och om ingen 19.  
kom dit, stängde man av  
vattnet så att det icke gick  
att mala i Stårte. Då måste  
man dra lott eller på an-  
nat sätt komma överens  
om, vilka som skulle höra  
till Kartan. Kom ingen det  
på hela dagen, brukade man  
gå op mit i näten o slop,  
fram vätnet, så att det  
ej skulle stiga för högt  
i dammen men "stårtena" i  
alla fall ej kunna få någon  
nytta av det.

Dammbbygggnader och damm-  
anordningar: dam, dämen, däm-  
är, dämanne: (betecknar såväl dammen -

bord och jordvallar som det 90.  
område, vilket genom upp-  
dämningen satts under vatten,  
kvändäm. Damlucka: damlucka,  
Kvarnåna: kväråna. Vid Ul-  
fors och Husby hade man  
dammarna vid landsvägs-  
bron med flera damluckor,  
försedda med luckstolpar  
med hål, där man sätter  
in järnspett och tar väg-  
bröt mot beräcket, när  
man skall hissa upp luckan.  
Där har man även isgri-  
dar framför intaget. Dessa  
damluckor kallas på tierp-  
mål: slukar, slukone.  
Olika slag av vattenhjul:

vätajüt. Man har skilt 21.  
på överfalsjüt och under-  
falsjüt. Kvarnen går me  
överfäl, me underfäl. In-  
dast kvarnen vid Kartan  
gick me överfäl. Hjulael:  
stok; hjuldubb: nat. Hjul-  
dyna med lager: dyna,  
lager, lägere. Känner intet  
bestämt om anordningar  
för utvärling och överföring  
av drivkraften, annat än att  
man använde käggjüt, med  
kägar av trä, och driv. Ut-  
tryck för att kuggjul  
och dees stå för tätt: tröxa,  
bötua i. Motsatsen: bötua  
för lite, kägg över.

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Frgl. 43

Namn på de olika delarna 22.  
och anordningarna i en större  
kvarn i gammal tid: Att  
sätta igång kvarnen: dra på  
kvänen; bringa den att stän-  
na: slå i jän kvänen. För  
att kunna driva två par  
stenar växelvis eller sam-  
tidigt från samma vatten-  
hjul hade man anordnat  
med kuggar på båda si-  
dorna på drivhjulet och  
med en drivaxel på var-  
ders sidan om detta. Drev-  
axlarna kunde medels häv-  
stänger höjas, så att  
drevet ej beröades av driv-  
hjulets kuggar. På detta sätt

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Frgl. 43

kunde man ställa ett eller 25.  
håda pæren stenar utan  
att behöva stanna vatten-  
hjulet. Sådana anordningar  
användas fortfarande till  
trä av pæren vid Husby  
kvarn, fast vattenhjulet är  
utbytt mot turbin. Namn  
på stenarna: kvänstenar.  
Namn på pæret stenar: en  
gorg, st par. Kvarnen har  
trea eller flera par: de ex  
tu par stenar, dom må-  
de me häve jät par, gröp-  
kvän, samanmanyskvän,  
siktkvän, stösikt (även stø-  
kan). Kvarnarna hade num-  
mer: jätan, tvåan o. s. v.

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Frgl. 43



Träskamen kring stenarna: kar, 94.  
rände. Trumman, som mjölet  
kom i, de man ej siktade.  
tröma. Uttryck för att ta-  
ga upp övre stenen för  
hackning: ta op kvären.  
För att kunna hissa upp den  
använde man en kran-  
arm, som kunde svängas  
fram över stenarna, så att  
den tillhörande damkrafte-  
kam mitt över ögat på  
stenen, i damkraften häng-  
de man ett par järn-  
hakar, som medels dub-  
bar fästes i borshål i  
stensens sidor mitt emot  
varandra. Därefter hissade

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Frgl. 43

man ryp den genom att 25.  
svänga den runt. Att haka  
kvarstenarna för att de  
skulle mala bättre kalla-  
des: haka kvarnen, kvarnen  
er nyhaka, - - not. Kän-  
ner intet bestämt om hach-  
ningen eller vad redskapet,  
som användes därvid kalla-  
des.

Anordningarna för matar-  
verket. Spannmålsbehållaren  
hade man på ett sär-  
skilt stativ över stempet,  
den kallades: skruv, skru-  
ven. Den rätliga botten  
på behållaren kallades: sko.  
Vågan särskild laska för

att reglerna spannmåls till- 26.  
förseln behöfde icke finnas  
utan regleringen skedde ge-  
nom att höja eller sänka  
skan; med ett snöre, som  
var värat om en vidbar  
pinne. Innet namn ä. be-  
hått på regleringsanord-  
ningarna eller på häppen,  
som släpar på löparen  
och skakar skan. Att täm-  
ma behållare och sko: mät-  
er. Att behållaren blivit  
tam: kvämen gar i sko.  
Detta uttryck användes i  
överflyttad betydelse om  
allt möjligt, som håller  
på att taga slut, t. ex. de

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Frgl. 43

håler på o gör i sko me 27.  
brö för os." Uttryck för  
att tömma säcken i span-  
målsbehållaren: sko på.  
Olika användningar för sä-  
dens rensning, gryntill-  
verkning o. s. v.: sölan, på  
vilken man fränskilde jord-  
kakar, vippor o. dgl., gryn-  
värgi = (man talade icke  
om något särskilt skörd  
verk utan fösta proce-  
duren vid gryntillverknin-  
gen, då topparna och en  
del av skalet nättes ~~nättes~~  
hoet, då grynkorvet förvand-  
lades till: hålgryn, kalla-  
des att: skroda säden. För-

utan grykorn var det 28.  
nästan endast vete, som  
man brukade skäda, in-  
nan man malde det:  
skäda vete.

Anordningar för mjölets  
siktning: Ett sex- eller åtta-  
kantigt rullsikt var upp-  
manterat i lutande ställ-  
ning, så att mjölet släp-  
tes på vid den övre änden;  
under sikten var en sikt-  
lär för mjölet; klet kom  
i en trumma vid siktens  
lägre ända. De gammalt  
voro sikterna placerade  
i en väning under sten-  
paren, så att mjölet kom-

de rinna direkt från kvar- 29.  
nen till sikten. Vid finsikt,  
då malden skall passera  
kvarnen två gånger,  
tar man den i säcken första  
gången och bär upp den  
och slår den på skruven  
på nytt. När man malde  
vete på finsikt, innan det  
fanns stålsikt, måste man  
bära upp det för var gång  
det skulle gå genom kvar-  
nen. Stålsikten, som van-  
ligen var uppstald i vå-  
ningen ovanför stenvarna  
var kombinerad med pater-  
nosterverk, som transporterade  
mjölet till sikten.

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Frgl. 43

Pikten gjordes antingen 30.  
av tråd eller tagel eller  
i stålsikt av ståltrådduk. Kän-  
ner ej, varifrån man fick  
den. Till grynverket har man  
haft plansikt, åtminstone  
sedan 40-50 år.

Avgiften för malning vid  
tullkvarnar: täl, ta täl,  
täla, tälkäpe. Tullens stor-  
lek varierade väl för o-  
lika mäl, betydligt mera  
för sikt och grynverk-  
ning än för gräpning.  
Den spannmål, som togs  
i tull, tände man i tunn-  
mar, en för varje sådeslag,  
som gingo genom väggen

till ett särskilt rum: täl-31.  
kåman, som i regel hålls  
låst, så att inga obehöriga  
kunde komma in där. Den  
som till tagna spannmålen  
kallades: tälsoe. Ord och  
uttryck, som röra vatten-  
kvarnens gång: kvänen gar  
för fäl fät, kvälar o gar,  
gar sjämt, skvättar, väm-  
har på bränög = (någonlunda).  
Det vatten, som skall dra-  
ga kvarnen kallas: mät-  
vätu. Mycket vatten i ån:  
de er got om vätu, de frö-  
ar över. Vattenbrist: vätubrist,  
de er önt om vätu, smot  
om vätu. att mala då

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Frgl. 43



vattuet ej räckte hela 39.  
dygnet, utan man bara  
en stund då och då fick  
kvarnen att gå: måta stou-  
täs. Gott underfall: innan-  
fäl. Uttryck för att vatt-  
net stiger för högt nedan-  
för kvarnen, så att hjulet  
hejdas: båkvätyn. Uttryck  
för isbildning kring kvarn-  
hjulet under vintern: de  
sögar. Då kvarnen fått  
stö, så att hjulet festsit  
ner: nerfrysia, nerisa.  
L. Väderkvarnar.

Namn på väderkvarnar: ve-  
derkvan. Ingen minns, att  
någon väderkvarn funnits

i socknen av gammalt. 53.  
På 1870-80 talet byggdes en  
väderkvarn av en mång-  
frestande person i Lagbo-  
våten; den var i bruk  
endast något årtionde.  
Hur den var byggd och  
vad dess olika delar kal-  
lades, har det ej gått  
att få några upplys-  
ningar om.

Ordet 'väderkvarn' har  
icke använts i någon  
annan betydelse än rik-  
språkets. De väderkvar-  
nar av trä, som man  
satte upp som barn-  
leksaker kallades: väderleka.

D. Malning.

34.

Fara till kvarns: göte  
kväns, jöra en kvänresa,  
kvarnlass: kvänlas, kvän-  
jöra, kvängäbar = (sådana,  
som höjde till kvarns, som  
voro vid kvarnen och  
väntade på att få mala).  
Känner ej något bestämt  
om hur säden forslades  
till kvarn utan höväg,  
men var vägen lång,  
använde man väl kläv-  
jehäst som vid annan  
transport, där höväg  
saknades. Namn på den  
spannmål, som skall  
malas: mäder, mänig.

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Frgl. 43

Mjöl: mj<sup>ö</sup>l. Kli: k<sup>l</sup>i, sä- 35.  
dar, sing: s<sup>a</sup>d, t. ex: "de  
fästna n<sup>u</sup> s<sup>a</sup>d milan  
tendren." Mjöldam: mj<sup>ö</sup>  
d<sup>a</sup>m, mj<sup>ö</sup>d<sup>ö</sup>ft = (har närmast  
betydelsen "mjölnypa" t. ex: de  
fins int. n<sup>u</sup> mj<sup>ö</sup>d<sup>ö</sup>ft kvar-  
det är slut med mjölet).  
Mjöl<sup>s</sup>äck av tyg: mj<sup>ö</sup>  
s<sup>a</sup>ck, - sägin; man hade  
också säckar av halv-  
skinn (med håret kvar),  
fast det ej var så van-  
ligt; har ej hört något  
särskilt namn på så-  
dana.  
Olika sätt att mala:  
grövmäta, finmäta. Gräpa:

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Frgl. 43

gröpa, gröper, gröfte (även 36.  
gröfte), gröpt (även gröft).  
Phäda: skreda. Sammanma-  
la: sammansätta. Namn på  
sammansatta mjöl: säm-  
ansmabi mjöl, sammansä-  
der. Vid finsikt fick man  
som nämnts, mala om  
mjölet. Det kallades: lat-  
di ga, första gången, and-  
ra gången o. s. v. Även and-  
ra gången brukade man  
slå mjölet på skruven;  
man höjde skruv något  
så att matningen skedd  
sakta. Det som från-  
skiljes från mjölet vid  
siktning kallas: säddar, kri-

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Frgl. 43

Ordet särskilt uttryck 37.  
har funnits för att mjö-  
let är illa malet. Var  
kvannen nykåha, väst mjö-  
let: gärft, väst, var den  
not, väst det: mjukt och  
vile hymmpa se. Uttrycken  
'mjölske' och 'skaaning'  
äro ockanta. Uttryck  
för siktat mjöl: sikt,  
siktmjöl, sämsikt, fin-  
sikt, stäsikt. Ordet sikt  
användes stundom även  
om spannmål, som var  
avsedd att siktas, mjöl-  
naren kunde t.ex. fråga:  
"här du sikt?" "nej, ja har  
häre gräpse." Lådan ut-

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Frgl. 43

tryck som ståls, stål-38.  
siktå o. s. v. började an-  
vändas samtidigt, som  
man införde stålsikt i  
kvarnarna, sannolikt på  
1880-90 talet i de större kvar-  
narna. I Ulfors kvarn  
finsiktade man vetet än-  
da till omkring sekel-  
skiftet. Malning: månig,  
måder = (ordet kan beteck-  
na malning såväl som  
mald). I utet särskilt ut-  
tryck finns för att stänga  
av mjålet, då man vä-  
lar säckar: byter om säk.  
Av gammalt brukade icke  
mjälvarna stänga av mjö-

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Frgl. 43

let, då ett parti spann - 79.  
mål var målet och nästa  
började gå; det fanns inga  
anordningar att kunna stän-  
ga turen uppifrån mjöl-  
narens plats vid stenarna, där  
han höll på att tamma  
behållare och sko. Därför  
måste kvängrubane själva  
skäta ombytet; den som  
höll på att sluta mala  
lät lugnt sin säck  
sitta kvar under tum-  
man, tills den andra  
hann med med sin. Det  
var därför en synnerlig  
brådskas att, sedan man  
fått slå på, spring, ner

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Frgl. 43



o sät ände sök, så att 40.  
inte förteädaren skulle få  
mer mjöl, än han skulle  
ha.

Uttryck för att säden är  
tillräckligt torr: skräptör,  
måhtör. Uttryck för att sä-  
den och mjölet blir vid  
kvarnstenarna: de degas,  
bir degut, de bir base kros,  
kvänen bir fälkträda. Man  
brukade ofta torka säden  
på bästa före malningen;  
ju primitivare kvarnen var,  
ju nogare var det med  
torkningen. Att sätta igång  
kvarnen kallades: dra på  
kvänen, sät igång. Om uttryck

för att kvarnen går lång- 41.  
samt, att den går med god  
fart o. s. v. (se s. 31). Det förs-  
ta mjölet man får vid  
malningens början kallas:  
föstmjöl. Det mjöl, som  
kommer sedan malningen  
kommit i full gång: fin-  
mjöl. Det mjöl, som kom-  
mer vid slutet av mal-  
ningen: sistmjöl. Dessa ut-  
tryck gälla endast om mal-  
ning av veté; annars blan-  
dade man ihop hela mjöl-  
mängden. Inga särskilda  
namn finnes på mjöl, som  
är malet med gamla,  
slitna stenar och mjöl, som

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Frgl. 43

är malet med nyhuggna 49.  
stenar. Om mjölets beska-  
het, näi stenarna äro slit-  
na eller nyhuggna (se s. 37).  
Namn på järnpartiklar,  
t. ex. spikar, som råkat  
komma i kvarnen och  
blivit tillplattade: käljan.  
Sådana järnbitar ansågas  
vara bra botemedel mot  
käl = (kåll). Användes på så  
sätt att man skulle dricka  
över käljane = iinga fullt så-  
na uppgifter ha kunnat er-  
hållas, om hur det gick till,  
om järnbiten skulle läggas  
i drycken eller tvärs över  
dryckeskärllet; vad drycken be-

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Frgl. 43

stad av är heller icke be- 43.  
kant). Uttryck för att kvar-  
nen går tvärt: går i  
tömme, går i skö. Ut-  
tryck för att mala slut  
på en sats spannmål,  
innan nästa sats påfyl-  
les: byt om, ymsa. Plå  
igen kvarnen: stäl kväven,  
stäl av den.

Hemma i gården förvara-  
de man mjölet i mjöl-  
lådor, tunnare stämpfat o.d.  
På tal om mjöllådar kan  
anföras ett uttalande, som  
visar hushållsprinciperna för  
omkring sjuttiofem år sedan:  
"mädan mor o jä stog"

för, syndes älsri bötn i 44.  
mjöblän, men san in-  
föjgi tog, v. o. har an  
syndas möya göyer."

Om ett kvarnbygges orga-  
nisation och vad som i  
öfrigt i detta sammanhang  
efterfrågas är intet be-  
kant. Känner ej, när den  
första tullkvarnen till-  
kom i trakten, men om-  
kring 1865-70 körde man  
till kvarns till Kartan;  
kvarnarna i Tierp är  
med säkerhet betydligt  
äldre; byggnadsstil och in-  
redning i Husby kvarn tyder  
på ganska hög ålder. Kvar-

men i Bjurwalla var väl 45.  
också betydligt äldre, ty den  
minns ingen, när den upp-  
hörde att vara i gång.  
Våga uttryck i sam-  
band med kvarnesor:  
kvänresur, mit i kvän-  
läse = (osa i säckarna), ber  
på kvänläse = (lassa), när  
man kom till kvarnen,  
och när man kom hem  
därifrån, fick man ber  
av kvänläse. Fick man  
inte mala den dag,  
man kom till kvarnen,  
måste man: läg, öp. Vä-  
gan särskild märkning  
av de upplagda säckarna

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Frgl. 43

brukade icke förhanna. 46.  
Uttryck för att beteckna  
att många måste vänta  
på sin tur att få ma-  
la: de er tröyst i kväven,  
de er fält i kväven.

Mjöltnare: månare, månan,  
(även: mjonare, mjonan).

Mjölndräng: månardräng,  
(även: mjonadräng). I Stårte

och Kartan ägde mjäl-  
narna sina kvarnar och  
hade alltså tullinkomsten  
som avlöning. Hur an-  
ställda mjöltnare avlöna-  
des, är icke bekant, och  
icke heller, vem som tjänst  
gjorde som mjöltnare vid

skvalthvarnarna. Benämning på<sup>47</sup>  
den som kom till kvar-  
nen för att få malet:  
kvängübe, kvängübar. De  
som väntade vid kvarnen  
bodde i: kvänkämman. Den  
var försedd med bän-  
kar runt väggarna att  
sitta - och vid behov lig-  
ga - på. Ovanför bänkar-  
na var en rad träpinnar  
inbarrade i väggen att hän-  
ga matsäckväskor och klä-  
der på. Kvarnstall: kvänstäl,  
kvänstäl, fanns, där de  
malande kunde sätta in  
sina hästar.  
Känner inga namn på skvalt-

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Frgl. 43



kvarnar. Bäckar, där det är 48.  
bekant att skvaltkvarnar  
funnits: phögabägin, kvän-  
myrbägin, mäsboön. Kvarn-  
dammar: phögadämen, fäl-  
dämen = (olika delar av sam-  
ma område), kvänmyren, kvän-  
vietu = (det nuvarande nam-  
net, sedan området bli-  
vit tarrlagt och uppodlat).

Folkminnen rörande kvarnar  
och malning.

Känner inga folksågar,  
sånger eller rim om kvar-  
nar, vilka berättats i sock-  
nen av gammalt. Dock keller  
några gåtor om kvarnar

och malning äro bekanta. 49.  
Ordspråk, ordstäv och talesätt  
om kvannar och malning:  
"nån feh ja vätu på min  
kvann o" (sades, när man  
fick belägg för, vad man  
sagt), "ga som väthönstu" (= vitt gennor)  
(är i barbruten kärleke), "di,  
her uvane er väre an  
bänen, nor an gädom  
te gorkan, sa gädom  
te kvänen" = (måjligen en  
vitsartad anspelning på,  
att det funnits en skvatt.  
kvann stax i närheten  
av kyrkan), "den som fast  
kämte kvänen, far  
fast mäta."

ULMA 3842. S. Eriksson. 1932  
UPL. ÖSTERVÅLA  
Frgl. 43

Om tes och sed rörande 50.  
kvarnar och malning  
ha inga säkra uppgifter  
kunnat erhållas, annat än att  
man i mannaminne be-  
kat mala hela nätter, då  
så påfodrats, utan att feuk-  
ta, att därigenom stöts  
sig med råv.

Den 23 febr. 1932.  
Simon Eriksson